

➤ *Sydämen ja järjen sivistys – sivistyksen käsitehistoriaa modernin murroskohdassa*

Tiivistelmä

Suomen kielen ihmisyksilön henkistä kehittyneisyyttä ilmaisevan sivistys-käsitteen nykymerkitys jakautuu kahteen toisilleen vastakkaiseen muotoon. Käsitteellä voidaan tarkoittaa sivistystä, joka on aistinvaraisesti opittua esimerkiksi koulussa tai erilaisia tekstejä lukemalla. Toisaalta taas sivistys voi viitata eräänlaiseen ihmisen kypsyyteen ”sydämen sivistyksenä”, jota ei voi esimerkiksi kirjoja lukemalla oppia. Artikkelissa tutkitaan käsitehistoriallisella analyysillä, miksi suomen kielen sivistys-käsitteen ihmisyksilöön viittaava muoto on jakautunut tällä tavoin kahtia. Kirjoitus vie lukijan 1800-luvun puoliväliin aikaan, jolloin sivistystä määriteltiin Suomessa ensimmäistä kertaa julkisesti. Artikkelit tuo esiin, kuinka menneisyys on läsnä nykypäivän ajattelu-tavoissa. 1800-luvun puolivälin yhteiskunnalliset kokemukset ja niitä jäsentävät jaetut kulttuuriset rakenteet vaikuttavat yhä tänäkin päivänä siihen, miten sivistys-käsite ymmärretään.

AVAINSANAT: sivistys, kokemus, käsitehistoria, 1800-luku, digitaalinen historiantutkimus

Käsite ja kokemus

Yksittäisen käsitteen tarkasta merkityksestä on useimmiten mahdollonta päästä kaikkien jakamaan yksimielisyyteen – määritelmiä on yhtä monta kuin määrittelijöitä. Erityisen hyvin tämä tulee esille, jos käänämme katseen menneisyyteen. Käsitehistoriallinen tarkastelu paljastaa, ettei käsitteen kaltaisella inhimillisellä konstruktiolla ole

olemassa yhtä ja ainoaa ”oikeata” merkitystä, koska se on alituisesti liikkeessä, siitä neuvotellaan koko ajan. (Hyvärinen et al. 2003)

Sanakirjat ovat syntyneet jäsentämään tätä liikkeen aiheuttamaa käsitteiden epäselvyyttä, niissä yritetään standardisoida käsitteiden merkityksiä. Sanakirjojen tarjoamat käsitteiden merkitykset eivät ole yhtään sen ”oikeampia” kuin muut käsitykset käsitteiden merkityksestä. Niillä on kuitenkin erilaisia käsityksiä yhdenmukaistava voima: sanakirjat vaikuttavat kieltä standardisoivalla arvovallallaan siihen, miten eri käsitteiden merkityksiä jäsennetään yhteisesti. Myös sanakirjoissa kerrotut käsitteiden merkitykset muuttuvat ajan myötä, koska käsitteiden määrittelijät saavat vaikutteita aina sen ajan kontekstista, jossa he elävät. Tämän vuoksi tietyn käsitteelle annetun sanakirjamäärittelmän voi nähdä olevan ainakin lähellä ajan yhteisesti hyväksyttyä merkitystä. Ainakin siihen on tyydyttävä, koska osuvampaakaan lähdettä jonkin käsitteen nykyiselle, juuri tämänhetkisel- le yhteiselle merkitykselle on hankala löytää. Sanakirjan tarjoaman määrittelyn voi nähdä ikään kuin piirtävän käsitteelle sen tekoajan yleiset saavutettavissa olevat rakenteelliset ääriviivat.

Suomen kielen sanalla sivistys voi 2010-luvun sanakirjamäärittelmän mukaan viitata sekä ihmisen opin kautta tai muuten tapahtuvaan sisäiseen kehitykseen että kollektiiviseen kulttuuriin ja sivilisaatioon. Kyseessä on alkujaan käännöskäsite, joka on johdettu ruotsin kielen kulttuurisanoista *bildning*, *kultur ja civilisation*.¹ (Kokko 2010, 8–17; vrt. Rapola 1946, 376–378) Näistä ehkä selvin vastine sivistykselle on nykykielessä *bildning*, jolla on myös termeistä *kultur ja civilisation* poiketen yksilöön viittaava merkityksensä.

Termien *bildning* ja sivistys merkitysalueet eroavat kuitenkin toisistaan niin, että monessa kohtaa sivistyksen kääntäminen *bildning*-sanaksi on jopa harhaanjohtavaa. *Bildning* jäsenyy muodostamista tarkoittavan *bilda* verbin kautta. Niinpä termillä *bildning* voidaan ilmaista ruotsin kielessä Ruotsin akatemian sanakirjan mukaan

¹ MOT Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja. ISSN: 1796-041X ; 37) URN:NBN:fi:kotus-201434 – ISSN 2323-3370. Julkaistu verkossa 11.11.2014. Päivitettävä julkaisu. Hakusana ”sivistys”, luettu 28.5.2018.

niin ihmisen sisäistä muotoutumista, käsitteenmuodostumista kuin luonnonmuodostumaa.² Suomen kielen sana sivistys sen sijaan ei viittaa niinkään jonkin muotoutumiseen, vaan ihmisen toimijuudesta lähtevään muutokseen. Sivistys perusmerkityksissään voi olla ihmisen ”kasvatuksen tietä omaksumaa tietoa ja henkistä kehittyneisyyttä, sivistyneisyyttä” tai ihmisen rakentamaa sivilisaatiota tai kulttuuria.³ Näin suomen kielen sivistys tekee ruotsin kielen *bildning*-sanaa selvemmin erotuksen ulkoisen luonnon ja ihmisen kulttuurisen toiminnan välille asettuen jälkimmäiseen kategoriaan.

Sivistys-käsitteessä on kuitenkin eräs puoli, joka ei näytä olevan lähtökohtaisesti ihmisen tekoa, vaan pikemminkin jonkin hänestä katsoen ulkopuolisen voiman tulos. Kielitoimiston sanakirjan mukaan ihmisyksilön henkistä kehittyneisyyttä ilmaiseva sivistys jakautuu kahtia. Ensinnäkin ihminen voi sivistyä oppimalla koulussa tai muutoin esimerkiksi tekstejä lukemalla. Toisaalta sivistys voi viitata sellaiseen ihmisen henkiseen kehittyneisyyteen tai kypsytyteen, joka usein nähdään juuri opillisen sivistyksen vastakohtana – eräänlaisena ”sydämen sivistyksenä”.⁴ Tämän kaltaista kahtiajakoa ei ruotsin muotoutumista korostavassa *bildning*-sanassa sen sanakirjamääritelmän mukaan ole.⁵ Käsite *bildning* ikään kuin sisältää kaikenlaisen ihmisen sisäisen muotoutumisen, mutta sivistys-käsitteessä ilmenee selkeä ero ihmisen itsensä oppiman ja toisenlaisen, ei-rationaalisen ja jollain tavalla sanoin kuvaamattoman sivistymisen välillä.

² Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (SO), [<https://svenska.se/>]. Hakusana ”bildning” Luettu 28.5.2018.

³ MOT Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja. ISSN: 1796-041X ; 37) URN:NBN:fi:kotus-201434 – ISSN 2323-3370. Julkaistu verkossa 11.11.2014. Päivitettävä julkaisu. Hakusana ”sivistys”, luettu 28.5.2018.

⁴ MOT Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja. ISSN: 1796-041X ; 37) URN:NBN:fi:kotus-201434 – ISSN 2323-3370. Julkaistu verkossa 11.11.2014. Päivitettävä julkaisu. Hakusana ”sivistys”, luettu 28.5.2018.

⁵ Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (SO), [<https://svenska.se/>]. Hakusana ”bildning” Luettu 28.5.2018.

Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miksi suomen kielen sivistys-käsitteen ihmisyksilöön viittaava muoto on jakautunut tällä tavoin kahtia. Tutkin ihmisen sivistys-käsitteen historiaa lähtien liikkeelle nykyisyydestä. Kysyn, minkälaiset yhteiskunnalliset kokemukset ja niitä jäsen-tävät jaetut kulttuuriset rakenteet ovat sivistyksen yksilöön viittaavan kahtiajakautuneen nykymerkityksen taustalla. Keskityn artikkelissani käsitteen muotoutumisen takana olleisiin kokemuksiin, historiallisiin konteksteihin ja yhteiskunnallisiin kulttuurirakenteisiin. Raja-an ulos tästä tehtävänasettelusta kokemusten tulkintaan liittyneiden vaikutteiden yksityiskohtaisen aatehistoriallisen tarkastelun, jota olen tehnyt aikaisemmin toisaalla (ks. Kokko 2016, 374–394). Analyysini tarkoitus ei myöskään ole liittää tulkintaani sivistyksen määrittelyn aatehistorialliseen traditioon. Tarkoitukseni ei ole rakentaa sivistys-käsitteen historiallista narratiivia, vaan keskittyä kokemuksiin, jotka ovat sivistys-käsi-tettä koskevien ajattelutapojen muotoutumisen taustalla.

Koska sivistys-käsite on yksi 1800-luvun suomalaisen yhteiskun-nan avainkäsitteistä, oletuksena on, että meidän päiviimme asti säily-neet merkityskerrostumat ovat myös yhteiskunnallisesti merkitykselli-siä kokemuserrostumia, jotka saattavat vaikuttaa meidän tapaamme kategorisoida asioita, halusimme sitä tai emme. Laajemmin tarkastelen sivistys-käsitteen historiallisen analyysin kautta käsitehistoriallisella me-tatasolla sitä, minkälaiset rakennusaineet tekevät käsitteen merkityksistä aikaa kestäviä. Artikkelini jatkaa aikaisemmin tekemääni työtä sivistyksen käsitehistorian parissa tarkentuen nyt ihmiseen viittaavan sivistyksen kahtiajakoisuuden kokemuspohjaiseen syntyyn, yhteiskunnalliseen va-kiintumiseen ja kulttuuriseen säilyvyyteen (Kokko 2010; 2016).

Tarkastelu ajoittuu 1820-luvun alusta 1860-luvun taitteeseen, jol-loin sivistys-käsitteen keskeiset merkitykset ja kategoriat syntyivät (Kokko 2016, 127–325; 2010, 8–17). Samalle aikajaksolle ajoittuu laa-jasti ottaen myös ensimmäinen suomenkielisen lehdistöjulkisuuden nousu, joka tarjosi kielen kehitykselle uudenlaiset modernit puitteet. (Tommila 1988, 175–188; Kokko 2016, 89–107) Tutkimuksessa hyö-dynnän käsitehistoriallista analyysia.

Käsitehistoria jota harjoitan, ei suoranaisesti ole sanojen etymolo-gista analyysia. Itse asiassa käsitteet ja kieli eivät ole siinä pääosassa.

Keskiössä on kokemus – minkälainen kokemus on käsitteen synnyn tai sen merkityksen muutoksen tai muuttumattomuuden takana ja minkälaisen tiedon avulla tätä kokemusta on jäsennetty. Kieli kantaa mukanaan menneisyydessä eläneiden ihmisten kokemuksia, mutta ei mitä tahansa sellaisia: jotta käsite vakiintuu kieleen yhteisesti jaetuksi, sen taustalla täytyy olla jaettu kokemus. (Ks. Hyrkkänen 2002, 112–113, 117; Koselleck 2002a, 35–37; 1996, 65–70; 1985, 80–84) Siksi käsitehistoria on myös sosiaalishistoriaa – se on yhteiskunnan historiaa yhteiskunnallisten kokemusten kautta ja avaa näin polun sekä yhteiskuntarakenteeseen että ihmiseen toimijana, ajattelijana ja kokijana.

Käsitehistoriassa voidaan tarkastella jo unohdettuja käsitteitä, niiden merkityksiä ja niiden taustalla vaikuttaneita kokemuksia. Käsitehistoriaa voi kuitenkin käyttää myös nykyisyydentutkimuksena, kuten tässä artikkelissa tehdään (historiasta nykyisyydentutkimuksena ks. Haapala 1989 9–13; Kokko 2016). Tällöin tartutaan käsitteen nykymerkitykseen ja analysoidaan, minkä vuoksi se on juuri omanlaisensa ja mitä historiallisia kerrostumia siinä on näkyvissä. Tämä auttaa ymmärtämään nykyisiä ajattelutapoja ja kielen sille luomia kategorisointiin perustuvia rajoja.

Kyse on digitaalisesta käsitehistoriasta, jossa hyödynnetään Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen palvelua. Se sisältää miltei aukottomasti koko 1800-luvun suomenkielisen sanomalehti- ja aikakauslehtiaineiston.⁶ Palvelun hakuominaisuuksien avulla on mahdollista tehdä kattavia poikkileikkauksia 1800-luvun puolivälin suomenkieliseen julkisuuteen ja löytää tekstit, joissa sivistys-käsitettä on muotoiltu ja määritelty ensimmäisiä kertoja. Tämän artikkelin aineisto on koottu etsimällä palvelusta tekstit, joissa sivistystä määriteltiin ensimmäistä kertaa suomeksi.

Sivistys-käsitteen varhainen historia

Sivistys-sana voidaan lukea länsimaisten abstraktien käsitteiden joukkoon, niihin käsitteisiin joilla pyritään ilmaisemaan ihmiskunnan tai jonkin rajatumman yhteisön kehitystä ja sen tasoa. Tällaisten euroop-

⁶ <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>

palaisten kulttuurikäsitteiden erityinen piirre on, että niiden suora kääntäminen kielestä toiseen on usein vaikeaa. Esimerkiksi saksan kielen sana *Bildung* kuvaa perusmerkityksessään yksilön itsereflektiivistä muotoutumista, mutta vastaavaa sanaa ei löydy englannin tai ranskan kielistä. (Ks. Koselleck 2002b, 173–174.) Myös monista kielistä löytyvällä *civilisation*-sanalla on eri kielissä erilaisia, jopa vastakkaisia merkityksiä. Siinä missä englannin ja ranskan kielissä on liitetty ylpeyden tunne käsitteeseen *civilization* viittaamalla näiden maiden ja kielialueiden panokseen edistyksen voittokulussa, saksan kielessä käsite *Zivilisation* on ilmaissut jotain ulkokohtaista ja toisarvoista. Sen sijaan saksan kielessä käsite *Kultur* on herättänyt ylpeyttä, koska se viittaa saksalaisista henkisistä ja aineellisista saavutuksista huokuvaan alkuperäisyyteen. (Elias 2000, 6–7; Geuss 1996, 163.)

Sivistys-käsitteen erikoisuus eurooppalaisessa katsannossa on sen laaja-alaisuus. Siinä missä monissa muissa kielissä tarvitaan kokonainen kulttuuriterminologia, suomessa voi periaatteessa selviytyä yhdellä käsitteellä, sivistyksellä. Sivistyksellä voi ilmaista niin yksilön henkistä kehittyneisyyttä, kuvailla käytöstapoja ja olemusta kuin viitata kansalliseen kulttuuriin. Sivistys-käsitteellä voidaan myös viitata siirtymiseen luonnontilasta järjestetyn yhteiskunnan puolelle.⁷ Monessa muussa kielessä kulttuurikäsitteiden keskinäinen jäsenitys on selvästi eritellympi.

Suomen kielen sivistys-käsitteen monialaisuus johtuu sen synnyn spesifistä historiallisesta kontekstista, jonka keskeinen piirre oli, että suomen kirjakieli oli käsitteen syntyhetkellä vielä juuri sivistys-sanan kaltaisten abstraktien sanojen suhteen varsin ohut. Kyseessä on käännöskäsite, joka syntyi vuonna 1820, kun yliopiston historian apulainen Reinhold von Becker käytti sitä ensimmäistä kertaa *Turun Wiikko-Sanomien* -lehdessään.⁸ Äidinkieleltään ruotsinkielinen Becker tarvitsi

⁷ MOT Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja. ISSN: 1796-041X ; 37) URN:NBN:fi:kotus-201434 – ISSN 2323-3370. Julkaistu verkossa 11.11.2014. Päivitettävä julkaisu. Hakusana ”sivistys”, luettu 28.5.2018.

⁸ Becker, Reinhold von: Lyhyt kertomus Suomen kansan eesmenneistä ajoista. *Turun Wiikko-Sanomien* no. 36, 09.09.1820 [<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/415159?page=1>]

kirjoituksessaan vastineen ruotsin kielen *civilisation*-substantiiville ja *civilisera*-verbille ilmaistakseen suomeksi yksilötasolla tapahtuvaa ulkonaisten tapojen ja käytöksen parantamista sekä kollektiivitasolla ilmenevää ulkonaisten olojen kohentumista sekä yleistä kehitystä. Tällöin hän kehitti sivistys-sanan vanhassa kirjakielessä esiintyneestä siveä- tai siviä-sanoista, jotka tuolloin viittasivat pääosin ihmisen ulkoisesti havaitavissa olevaan hyvään ja rauhalliseen käytökseen sekä siistiin ulkoasuun. (Kokko 2010, 8–11; vrt. Rapola 1946, 375–378; 1953, 74–76.)

Ruotsin kielen *bildning*-sanasta poiketen sivistys-sanaa ei johdettu muotoutumista kuvaavasta verbistä, vaan ruotsin kielen *civilisation*-substantiivista ja *civilisera*-verbistä sekä ihmisen moitteettomaan ulkoiseen habitukseen viittaavasta siviä-adjektiivista. (Kokko 2010, 11) Tämän voi nähdä olevan syyn siihen, miksi nykyisellä sivistys-sanallakaan ei voi ruotsin kielen sanan *bildning* tavoin kuvata muotoutumista yleensä, jolloin voidaan tarkoittaa luonnonmuodostelmaa, käsitteenmuodostusta tai ihmisen sisäistä muotoutumista. Beckerin valinnan vuoksi sivistys juurtui käsitteenä ihmisen itsensä tekemään eli kulttuuriseen – eikä siitä tullut yleisesti muodostumista kuvaava sana kuten ruotsissa.

Seuraava sivistys-käsitteen merkityspiirre muotoutui Elias Lönnrotin käsissä 1830-luvun puolivälissä. Tämä tapahtui, kun Lönnrot suomensi Karl Friedrich Beckerin maailmanhistorian ruotsinkielistä laitosta. Kirjan suomennos *Muistelmia Ihmisten Elosta Kaikkina Aikoina* ilmestyi vuonna 1836. Suomennosta tehdessään Lönnrot törmäsi ongelmaan: käännettävässä teoksessa mainittiin usein ruotsin kielen kulttuurikäsitteistön sanat *bildning* ja *kultur*, joille ei suomen kielessä ollut vielä erillisiä sanoja. Lönnrot ei halunnut vieraskielisiä lainoja suomen kehittymässä olevaan kirjakieleen, joten hän päätyi käyttämään näiden sanojen yhteydessä Beckerin luomaa sivistys-sanaa ja jatkoi tätä käytäntöä tulevassakin tuotannossaan. Näin sivistys-sanan merkitys alkoi kattaa kokonaisuudessaan sanojen *bildning-kultur-civilisation* käsittämän alan. (Kokko 2010, 11–14.)

1840-luvulla erityisesti sivistyksen *bildning* -merkitys nousi esiin, kun Suometar-lehden ympärille ryhmittäytyneet suomenkielisestä nationalistisista innostuneet ylioppilaat ottivat sen identiteettinsä rakennuspuuksi. He saivat voimakkaita vaikutteita samaan aikaan vaikuttaneen J.V. Snell-

manin filosofiasta. Ruotsiksi kirjoittanut Snellman laajensi bildning-käsitteen yksilön sisäisestä muotoutumisesta kansalliseen kollektiiviin ja aina yleisinhimillisyyteen asti. (Kokko 2010, 14–17.) Sivistys-sanasta innostui erityisesti nuori ylioppilas Paavo Tikkanen, joka Suometar-lehden palstoilla käytti sitä lyömäaseena hyökätessään niin konservatiivista papistoa kuin välillisesti myös esivaltaa vastaan kuvaillessaan Euroopan hullun vuoden 1848 tapahtumia. (Kokko 2016, 114–118)

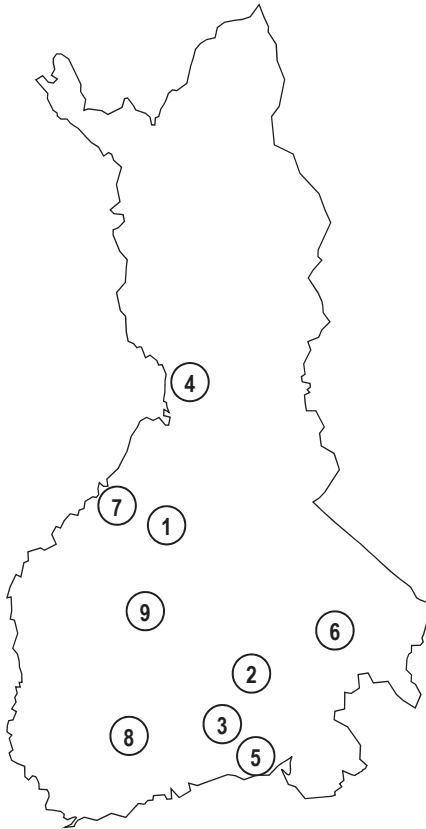
1840-luvun puolivälissä sivistys-sana oli ollut julkisuudessa käytössä jo yli kaksi vuosikymmentä. Tästä huolimatta kukaan ei ollut vielä määritellyt sitä julkisesti. Tämä johtui pääasiallisesti siitä, että sivistys-sanaa käyttivät 1820-luvulta 1840-luvulle oppineet ja koulutetut ihmiset, jotka olivat joko äidinkieleltään ruotsinkielisiä tai ainakin saaneet koulutuksensa tällä kielellä. Tästä johtuen he saattoivat puhua, kirjoittaa ja lukea suomeksi sivistyksestä mutta ajatella ja jäsenellä sen monimuotoisuutta ruotsin tai jonkin muun osaamansa kielen avulla. (Kokko 2010, 17.) Määrittelyjen puutetta selittää sekin, että sivistys-sanaa käytettiin tuolloin pitkälti vain teksteissä, jotka oli suunnattu pääosin oppineille suomenkielisille, jotka oletusarvoisesti tuona aikana olivat myös vähintään ruotsin kielen taitajia. Sivistyksen merkitystä ei heille tarvinnut selittää, se selvisi asiayhteydestä.

Sivistys-käsite muotoiltiin siis ulkoisilta raameiltaan nykyiseen muotoonsa 1820–1840-luvuilla monikielisessä tilassa, johon kuuluivat etenkin suomi ja ruotsi, mutta myös muita Euroopan valtakieliä. Vaikka sivistystä ei 1820–1840-lukujen oppineiston käytössä suoranaisesti määritelty, sen käyttö määritti käsitteen myöhemmät rajat, jotka ovat näkyvissä yhä nykypäivänä. Sivistys-käsitteestä tuli eurooppalaisista verrokeistaan poikkeava, laaja-alainen käsite, jolla saattoi kuvata niin kollektiivista kulttuuria ja sen kehitystä kuin yksilön sisäistä muotoutumista.

Sivistyksen ensimmäiset määrittelijät ja heidän kokemuksensa

Ensimmäiset sivistys-käsitteen määritelmät ilmaantuivat julkisuuteen 1800-luvun puolivälissä ja tällöin kohteena oli ihmisyksilön sivistys. Ensimmäisenä käsitteen merkitystä pohti Rovaniemen pitäjässä kirkkoherran apulaisena toiminut Johan Bäckvall (1817–1883) vuon-

na 1845. Seuraavina vuosina hän ja kahdeksan muuta miespuolista henkilöä kirjoittivat aiheesta julkisuuteen vuoteen 1863 mennessä yhteensä 22 kirjoitusta. Ks. Kuvio 1. (Tekstien kirjoittajien identifioinnista ks. Kokko 2016, 443–458.)

1.	Johan Bäckvall: talonpojan poika, s. 1817 <i>Haapajärvi</i>
2.	Antti Manninen: talonpojan poika, s. 1831 <i>Mikkeli</i>
3.	Salomon Majander: talonpojan poika, s. 1822 <i>litti</i>
4.	J.W. Murman: piian poika, s. 1830 <i>Kiiminki</i>
5.	Erik Klami: lahjoitusmaan- talonpojanpoika, s. 1820 <i>Virolahti</i>
6.	Staffan Riikonen: torpparin poika, s. 1824 <i>Tohmajärvi</i>
7.	Anders Särkelä: talonpojan poika s. 1804 <i>Lohtaja</i>
8.	Tobias Serenius: talonpojan poika, s. 1826 <i>Hattula</i>
9.	Erik Taipale: talonpojan poika, s. 1838 <i>Saarjärvi</i>

Sivistys-kirjoitusten kirjoittajien lähtökohtainen sosiaalinen asema, syntymävuosi ja syntymäpitäjä

Yhdeksää sivistyksestä kirjoittanutta kirjoittajaa yhdisti toisiinsa heidän kotitaustansa. He kaikki olivat lähtöisin maaseudun suomenkielisistä kansankodeista. He olivat eläneet alkuosan elämästään olosuhteissa, joita leimasi agraarinen omavaraisuus sekä taloudenpidon että

tiedon suhteen. Heidän lapsuudessaan suomenkielinen kirjallinen kulttuuri oli ohutta ja huonosti saatavilla, niinpä he elivät oloissa, joissa tiedonvälitys toimi suullisen ja kasvokkaisen vuorovaikutuksen kautta. Elämiseen tarvittava tietotaito siirtyi tällaisen agraarikulttuurin piirissä yleensä sukupolvelta toiselle. (Kokko 2016, 75–79.)

Kirjoittajia yhdisti toisiinsa kuitenkin myös oppimisen seurauksena tapahtunut sosiaalinen nousu. He kaikki olivat saaneet oppia, jotkut koulussa ja jotkut taas itseoppien. Tämä sosiaalinen nousu oli irrottanut heidät kaikki jollain tavalla heidän agraarisista juuristaan. He eivät suoranaisesti jatkaneet isiensä ammateissa kuten lukemattomat sukupolvet aikaisemmin. Sivistys-käsitteestä tulikin ongelma juuri tämänkaltaisille ihmisille. He tarvitsivat käsitettä jäsentääkseen kokemustaan oman identiteettinsä muutoksesta, omasta sivistymisestään. (Kokko 2016, 79–89.)

Tässä ei kuitenkaan ollut kaikki. Kirjoittajien sivistys-määritelmät saivat sisältöä kirjoitushetkiensä erilaisista paikallisista modernisaatiokokemuksista. Tämä oli kaikkia sivistysmäärittelijöitä yhdistänyt piirre. Johan Bäckvallin ensimmäistä sivistyksen määrittystä motivoi hänen kokemuksensa uuden suomenkielisen julkisuuden mahdollisuuksista muuttaa kansan ikiaikaista elämäntapaa jopa syrjäisessä Lapissa. Sivistyksestä kirjoittanut talonpojan poika Antti Manninen koki samankaltaisen julkisuuteen liittyneen ahaa-elämyksen kotipitäjässään Mikkelissä, jossa oltiin 1850-luvulla siirtymässä kaskiviljelystä peltoviljelyyn ja laajempaan rahatalouteen, minkä vuoksi uudelle, esi-isien tietoperinteen korvaavalle kirjalliselle tiedolle oli tilausta. Kappalaisen apulainen Salomon Majander puolestaan ymmärsi kansan tiedollisen sivistymisen tarpeen Karjalan kannaksella sijaitsevalla Valkjärvellä. Hän näki siellä, kuinka lahjoitusmaaolosuhteet ja läheisen Pietarin kaupungin kehittyneen rahatalouden vetovoima muutti pitäjän kansanelämää. Niin ikään pappi Johan Wilhelm Murman ajautui 1850-luvun lopulla kirjoitustoimintansa ansiosta keskelle kansanomaisen ja oppineiston ajattelutapoja koskevaa konfliktia. Hän joutui suomenkielisessä julkisuudessa julkaisemiensa kristillisten sie-luopillisten tekstiensä vuoksi vastakkain hegeliläisiä oppeja vaalineen professori J.V. Snellmanin kanssa. Tämä sai hänet pohtimaan ihmisen maallista sivistymistä. (Kokko 2016, 129–188.)

Virolahdella asuneen talonpoikaislaivuri Erik Klamin sai pohtimaan sivistyksen merkitystä paikkakunnalle puuhattu kansakouluhanke ja eritoten sen paikkakunnalla kohtaama vastustus 1850-luvun lopulla. Ruukin konttoristi Staffan Riikosen tekstiä motivoi Tohmajärvellä Värtsilän rautaruukin rakentamisen myötä koettu rahatalouden äkillinen nousu ja sen kansanelämää muuttaneet seurannaisvaikutukset. Kelloseppä Anders Särkelää puolestaan innoitti Lohtajan pitäjässä omavaraisen maanviljelyn tueksi rahaa tuottaneiden sivuelinkeinojen ehtyminen, jonka seurauksena talonpojat olivat velkaantuneet läheisen Kokkolan porvareille. Voimistelunopettaja Tobias Sereniuksen kirjoitusten taustalla oli Kuopion kaupungissa herännyt fennomaaninen kansanvalistusinnostus, jonka hän koki olevan ristiriidassa oman kansanomaisen kristillisen ajattelutapansa kanssa. Talonpojan pojan Erik Taipaleen kirjoituksia ruokki Saarijärvellä syntynyt jako ihmisiin, jotka suosivat uutta tietoa ja niiden avulla omaksuttuja uusia maanviljelysmenetelmiä, sekä niihin, jotka halusivat pitää kiinni vanhoista esi-isien tiedoista ja tavoista. (Kokko 2016, 189–260)

Näiden kokemusten lisäksi sivistys-kirjoittajia yhdisti toisiinsa yhteinen yhteiskunnallinen kokemus. He olivat ensimmäinen sukupolvi, joka koki suomenkielisen julkisuuden nousun väestöä läpileikkaavaksi yhteiskunnalliseksi tekijäksi. Kyse oli suomenkielisen tiedon uudenlaisesta yhteiskunnallisesta asemasta. Tarkemmin ottaen kirjoitusten yhteisenä taustana oli kokemus ylipaikallisen tiedon uudesta yhteiskunnallisesta asemasta suomenkielisessä kulttuurissa. Tätä tietoa saatiin sanomalehdistä, monipuolistuvasta kirjavalikoimasta ja kouluista, jotka alkoivat hiljalleen hiipiä suomenkielisen kansanosan arkeen. Kirjoitusten tekijät olivat kaikki henkilöitä, jotka olivat alkuaan syntyneet vanhan agraarikulttuurin ja sen tiedonvälityksen piiriin, jossa tieto oli siihen asti levinnyt lähinnä suullisen ja kasvokkaisen vuorovaikutuksen mukana paikallisesti ja sukupolvelta toiselle. Kaikki sivistyksestä kirjoittaneet olivat irronneet tästä agraarisesta asetelmasta ja siirtyneet modernin tiedonvälityksen piiriin. Näille ihmisille tuolloin vielä määrittelemättä olleesta sivistys-käsitteestä tuli oman elämän ongelma. Heille olennaiseksi kysymykseksi muotoutui: miten ihminen saattoi uuden tiedon kautta sivistyä? Kysymys oli heil-

le oleellinen, koska he ymmärsivät sivistyksen olevan ihmisenä olemisen parempi tila, jota oli syytä tavoitella ja jonka he omasta mielestään olivat saavuttaneet. (Kokko 2016, 89–108, 316–325.)

Kyse ei silti ollut pelkästä kirjoittajien itsereflektiivisestä oman identiteetin jäsentämisestä. Syntynyt suomenkielinen aktuaalinen julkisuus tarjosi mahdollisuuden myös vaikuttaa asioihin, oli se sitten tiedostettua tai tiedostamatonta toimintaa. Julkisuuden ansiosta kirjoittajien henkilökohtaisista ja paikallisista modernisaatiokokemuksista saattoi muotoutua jaettu yhteiskunnallinen kokemus tapahtuvasta kokonaisvaltaisesta muutoksesta. Nämä kirjoittajien yksittäiset kokemukset ja heidän yhteinen yhteiskunnallista muutosta koskeva kokemuksensa näkyy sivistys-käsitteessä yhä tänäkin päivänä. Sivistys on kaikissa sekä kollektiiviseen kulttuurikehitykseen että ihmisyksilön muotoutumiseen liittyvissä merkityksissään jos ei aina edistystä, niin ainakin muutosta.

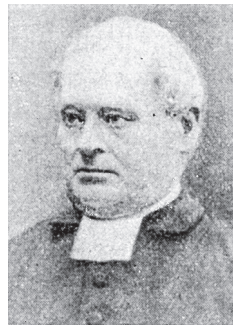
Sivistys-käsite muotoutui siis omanlaiseksi kulttuurikäsitteekseen paitsi 1800-luvun alun oppineiston monikielisessä tilassa, niin myös 1800-luvun puolivälin kansasta lähtöisin olleiden ihmisten modernisaatiokokemuksien seurauksena. Nämä kokemukset näkyvät yhä kiellemme kategorisoinneissa – siinä, miten me 2010-luvun suomenkieliset ihmiset ymmärrämme sivistyksen. Heidän kokemuksensa ovat tällä tavalla osa suomenkielisen nykyihmisen ajattelutapaa.

Sydämen sivistys

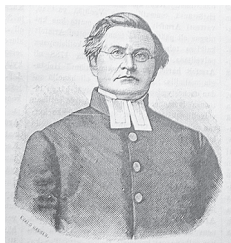
Sivistys-käsitteen muotoutumisessa merkitystä on modernisaatiokokemuksien lisäksi myös sillä, miten näitä kokemuksia jäsennettiin. Merkittävää on, mihin uudet kokemukset muutoksesta kiinnitettiin kirjoittajien ajattelussa, koska se määrittä myöhempää sivistys-käsitteen sisältöä.

Osa vuosina 1845–1860 ilmestyneistä sivistys-määrittelyistä oli sellaisia, joissa korostui vahva kristillinen eetos. Tällaisia tekstejä oli yhteensä yhdeksän ja niissä sivistys liitettiin yhteen luterilaisen vanhurskauttamisopin kanssa. Vanhurskauttaminen tarkoittaa Jumalalle kelpaavaksi tulemistä eli tuonpuoleiseen pelastettavien joukkoon pääsemistä. (Heinimäki & Jolkkonen 2008, 190–193)

Ensimmäisenä suomenkielisessä julkisuudessa sivistystä määritellyt Johan Bäckvall yhdisti vuonna 1845 sivistymisen sanomalehdistä, kirjoista ja kouluista hankittuun opilliseen tietoon mutta korosti myös sitä, että ihmisen tuli ensin uudistua sisäisesti Jumalan hengen avulla ennen kuin varsinainen opillinen sivistys saattoi alkaa.⁹

Johan Bäckvall (1817–1883). Kuvan lähde: Blomstedt et. al. 1927, 350.

Salomon Majander (1822–1886). Kuvan lähde: J.H.: Salomon Majander. *Kyläkirjaston Kuvalehti B-sarja* no. 5, 31.5.1892.

Vuonna 1854 ilmestyi suomenkielisen julkisuuden ensimmäinen yksinomaan sivistys-käsitteen määrittelylle omistettu kirjoitus. Kirjoittaja oli Valkjärvellä, Karjalan kannaksella kappalaisen apulaisena toiminut Salomon Majander (1822–1886). Bäckvallin tavoin hän yhdisti sivistymisen vanhurskauttamiseen mutta puhui jopa sen kautta tapahtuvasta ihmisen uudestisyntymästä ja uudesti luomisesta, jonka jälkeen ihminen tuli vasta kelvolliseksi itsensä kehittämiseen maallisten oppien avulla.¹⁰

1850-luvun loppupuolella ja 1860-luvun vaihteessa sivistyksen määrittelyyn ryhtyi myös pappi Johan Wilhelm Murman (1830–1892), joka kirjoitti aiheesta useita eri kirjoituksia. Vuonna 1860 hän kiteytti ajatteluaan varhaista psykologiaa edustaneessa teoksessaan *Setän opetuksia sielun viljelyksestä, ajattelevalle*

⁹ –kw– [Bäckvall, Johan]: Maamiehen Ystävän Lukioille. Maamiehen Ystävä no. 52, 27.12.1845; [Bäckvall, Johan]: Miksikä kristillisyydestä maasamme on niin paljo valituksia? Oulun Wiikko-Sanomia no. 17, 24.4.1858, no. 18, 1.5.1858 & no. 21, 22.5.1858; [Bäckvall, Johan]: Mitä sivistyksellä ymmärretään? Oulun Wiikko-Sanomia no. 39, 29.9.1860.

¹⁰ *** [Majander, Salomon]: Sivistymisestä. Maamiehen Ystävä no. 12, 24.3.1854; no. 15, 15.4.1854; no. 16, 22.4.1854; no. 17, 29.4.1854; no. 18, 6.5.1854 & no. 19, 13.5.1854.

kansalle luettavaksi. Murmanin mukaan sivistys oli mahdollinen, koska ihminen saattoi Jumalan avulla sovittaa yhteen sielunsa voimat siten, kun ne olivat ennen syntiinlankeemusta olleessa turmeltumattomassa tilassa. Murmanin mukaan tämä selitti sen, miten sivistyneeseen tilaan pääseminen oli ylipäätään mahdollista.¹¹

Vuonna 1860 ilmestyi kuopiolaisessa Ilmoitus-Lehdessä eräs sivistystä määrittävä kirjoitus. Sen kirjoittaja oli lehteä toimittanut Kuopion lukion voimistelunopettaja Tobias Serenius (1826–1866). Sereniuksen mukaan ihmisen oli muututtava hengelliseksi vaivaiseksi ja tässä olotilassaan kutistua niin pieneksi, että hän pääsi kulkemaan Kristuksen lunastuksen muodostamasta ahtaasta portista sisälle. Jos ihminen kykeni tähän, Jumala ”kirkasti, pyhitti ja lukitsi” ihmisen pyhän henkensä kautta niin, ettei mikään maallinen tieto häntä enää turmellut. Sereniuksen mukaan tämä oli kaikkein korkein mahdollinen sivistyksen muoto, koska sen kanssa ihminen oli valmis kuolemaankin.¹²

Bäckvall, Majander ja Murman olivat luterilaisen kirkon pappeja. Serenius puolestaan oli hedbergiläisen herätysliikkeen aktiivinen toimija. Kaikki he olivat myös käyneet koulua Suomen ruotsinkielisen koulujärjestelmän puitteissa, papit yliopistotutkintoon asti ja Sereniuskin yläalkeiskoulua. Kaikkia heitä yhdisti myös se, että kansanomaisen taustansa vuoksi he tunsivat suomenkielisen yleisönsä ajattelutavan. He tiesivät, miten sivistystä kannatti kansalle perustella. (Kokko 2016, 126–140, 157–189, 234–247.)

J. W. Murman (1830–1892). Kuvan lähde: Saarimaa 1932, 133.

¹¹ Murman, J. W. 1860: Setän opetuksia sielun viljelyksestä, ajattelevalle kansalle luettavaksi. Widerholm, Helsinki. 3–21; J.W.M. [Murman, J. W.]: Löytyykö totista sivistystä kristillisyydestä? Suomen Julkisia Sanomia no. 0, 10.11.1856; J.W.M. [Murman, J. W.]: Miksikä ei sisällinen sivistys edisty yhtä rintaa ulkonaisen sivistyksen kanssa. Sanomia Turusta no. 31, 3.8.1858 & no. 33, 17.8.1858; [Murman, J. W.]: Setän kirjeitä Ainalle. Lasten Suometar. Lukemista Nuorisolle. no. 21/1857, no. 28/1857 & no. 30/1857.

¹² Serenius, Tobias: Kertomuksia II. Ilmoitus-Lehti no. 11, 17.3.1860.

1800-luvulla Bäckvallin, Majanderin, Murmanin ja Sereniuksen kaltaiset kristilliset sivistysmäärittelyt olivat pikemminkin sääntö kuin poikkeus suomenkielisessä julkisuudessa. Nelikon sivistys-määrittelyissä oli esillä luterilaisen uskon kaksi kulmakiveä. Luterilaisuuden oppiin kuuluu erottamattomasti se, että ihmisen nähdään olevan syntiinlankeemuksesta johtuvan perisyntin vuoksi lähtökohtaisesti syntinen ja paha. Toisaalta luterilaisuuden ytimeen kuuluu ajatus, jonka mukaan kaikki hyvä tuli syntiseen tämänpuoleiseen itse Jumalalta. Tämä tarkoitti, että ihminen ei voinut pelastua tuonpuoleiseen elämään omien tekojensa avulla, vaan vain ja ainoastaan Jumalan armon kautta. (Taylor 1989, 246, 443; Gritsch 2002, 15; Heinimäki & Jolkkonen 2008, 12–15, 53–55, 176–177.)

Nelikon tarve yhdistää sivistyminen vanhurskauttamiseen johtui siitä, että kuvatut luterilaisuuden perusteet joutuivat koetukselle, mikäli sivistyksen katsottiin perustuvan tietojen omaksumiseen. Silloinhan sivistyminen näyttäisi olevan ihmisen tietojen omaksumisen kautta tapahtuvaa omaa aikaansaannosta. Näin oli, koska sivistyminen näytti olevan turmeltuneen ihmisen omaa tekoa. Koska syntinen ihminen ei voinut omin voimin saada mitään hyvää aikaiseksi, kirkonmiehet päätyivät yhdistämään maallisen sivistymisen vanhurskauttamiseen, jolloin sivistymistä voitiinkin pitää Jumalan pyhän hengen kautta tekemänä armotekona.

Tämä luterilaisuudesta kummunnut ratkaisu näkyi kirjoittajien sivistys-määrittelyissä ja näkyy yhä. Siinä oppimiseen ja tiedonhankintaan perustuvan sivistyskäsityksen eräänlaiseksi vastakohtaksi asetetaan sydämen sivistys, jonka Kielitoimiston sanakirja toteaa juontuvan ”ihmisen henkisestä, sisäisestä kehittyneisyydestä ja kypsytydestä (usein opillisen sivistyksen vastakohtana.); vrt. viisaus. Sydämen sivistys.”¹³ Tämä ”sydämen sivistys” kuvataan sellaisena sivistyksen muotona, jota ei voi tietoja oppimalla saavuttaa. Se näyttäytyy jonain, jonka ihminen saa ikään kuin itsensä ulkopuoliselta voimalta.

¹³ MOT Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja. ISSN: 1796-041X; 37) URN:NBN:fi:kotus-201434 – ISSN 2323-3370. Julkaistu verkossa 11.11.2014. Päivitettävä julkaisu. Hakusana ”sivistys”, luettu 28.5.2018.

Tämä sivistyksen muoto on perua käsitteen määrittelyn alkuajalta 1800-luvun puolivälistä, jolloin sivistystä määriteltiin julkisesti luterilaisen tulkintakehyksen kautta.

Syy siihen, miksi tämä ominaispiirre on säilynyt osana sivistyksen käsitettä yli 150 vuotta, on jäljitettävissä luterilaisen vanhurskauttamisen keskeiseen asemaan kulttuurisena syvärakenteena. 1800-luvun loppupuolelle saakka luterilainen kirkko vastasi koko suomalaisen yhteiskunnan pohjakoulutuksesta rippikoulujärjestelmänsä turvin, siten että sen antama oppi oli ainoa kaikille kansan jäsenille yhteisesti annettu tietokokonaisuus. Jokaisen ihmisen oli täysivaltaiseksi aikuiseksi päästäkseen läpäistävä rippikoulu, joka oli naimisiin pääsemisen edellytys ja jossa opetettiin luterilaista autuudenoppia ja sen omaksumisen kannalta tarpeellista lukutaitoa. (Murtorinne 1992, 85–89.)

Kirkollinen kansanopetus pohjautui alkujaan Martin Lutherin kirjoittamaan Vähä katekismus -kirjaan, jossa annettu oppi juuri vanhurskauttamisesta oli eri versioistaan huolimatta kaikille suomenkielisen maata viljelevän kansan jäsenillä samankaltainen, siitä riippumatta missä päin Suomea he asuivat. (Laine & Laine 2010, 252, 272–274) Tämä yhdisti harvaanasutun ja muuten hajanaisen maan suomenkielistä kansanosaa tiedollisesti ja kulttuurisesti toisiinsa. Tätä kautta luterilaisen kirkon kansanopetuksen kautta levinneestä opista sementoitui kulttuurinen syvärakenne, joka yhdisti eri puolilla Suomea asuneiden ihmisten ajattelua. Mitään muuta Bäckvallin, Majanderin, Murmanin ja Sereniuksen sivistys-kirjoituksissa esillä olevaa oppia ihmisestä ja hänen jumalsuhteestaan keskeisempää ja laajalle levinneempää oppia ei suomenkielisessä arjessa ollut satoihin vuosiin olemassakaan. Tämä aina kirkkoisä Augustinuksen ajatuksiin ja Martin Lutherin reformaatioajan ajatteluun sekä sen myöhempään tulkintaan pohjautuva kulttuurinen syvärakenne on ollut niin vahva, että sen tuottama kokemus on säilynyt sivistys-käsitteessä meidän päiviimme asti.

Järjen sivistys

Kristillisten sivistys-tekstien rinnalla suomenkielisen julkisuuden varhaisella nousukaudella 1800-luvun puolivälissä ilmestyi joukko

tekstejä, joissa ihmisen sivistystä määriteltiin myös toisella tapaa. Luterilainen kristinusko oli kulttuurisena syvärakenteena näissäkin määrittelyissä mukana, mutta ei läheskään yhtä keskeisessä asemassa. Sen sijaan nämä sivistyksen määrittelijät korostivat rationaalista luonnon hallintaa sivistyksen perustuksena. Näitä tekstejä ilmestyi vuosina 1850–1863 yhteensä kaksitoista.

Antti Manninen (1831–1866). Lähde: Suomen Kuva-lehti no. 68, 15.10.1875.

Ensimmäisen tämänkaltaisen kirjoituksen julkaisi talonpojan poika Antti Manninen Mikkelin pitäjistä vuonna 1850. Aktiivisena kirjoittajana hän palasi aiheeseen useampaan otteeseen 1850-luvulla. Manninen ajatteli, että ihminen oli luomisessa tehty luonnon herraksi. Syntiinlankeemuksen seurauksena ihminen ei enää tunnistanut tätä asemaansa. Manninen katsoi, että ihmisen oli opittava hallitsemaan omaa sisäistä luontoaan, jotta hän saisi takaisin asemansa luomakunnan kruununa. Luonnon hallinnan ohella

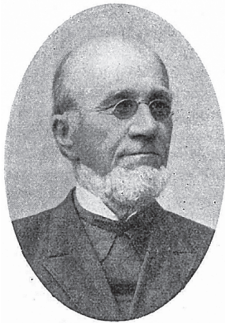
Mannisen sivistys-käsityksen toinen puoli oli voimakas kiinnittymisen kirjalliseen tietoon. Hänen ajattelunsa mukaan ihminen sai lukuja kirjoitustaidon välityksellä yhteyden paikallisyhteisönsä omistamia laajempiin ja lopulta koko ihmiskunnan yhdessä kokoamiin tietovarantoihin. Tätä kautta ihmisestä saattoi tulla ihmiskunnan kokoamaa tietoa hyväkseen käyttävä sivistynyt luonnon herra.¹⁴

¹⁴ [Manninen, Antti]: Matin ja Pekan keskusteleminen väliaikaisista töistä. Maamiehen Ystävä no. 20, 18.5.1850; no. 21, 25.5.1850; no. 22, 1.6.1850 & no. 23, 8.6.1850; A.M–n. [Manninen, Antti]: Tietoja Mikkelin pitäjistä. Suometar no. 2, 13.1.1854, no. 4, 27.1.1854, no. 5, 3.2.1854, no. 6, 10.2.1854, no. 7, 17.2.1854, no. 8, 24.2.1854 & no. 9, 4.3.1854; [Manninen, Antti]: Mitkä ovat sanomalehdet? Suometar no. 9, 4.3.1854 & no. 11, 17.3.1854; A.M–n. [Manninen, Antti]: Manninen, Antti: Mietteitä Suomen maaviljelyksen parantamisen keinoista. Suometar no. 37, 12.9.1856; Manninen, Antti 1856: Taito ja toimi. Lyhykäinen käsikirja talouden hoitajille. Suomen talonpoikaisten maamiesten hyödyksi. P. Tikkanen, Helsinki. V–VIII.

Samankaltaisiin ajatuksiin sivistykses-
tä päätyi vuosina 1857 ja 1858 aiheesta
viipurilaisessa Sanan-Lennätin -sano-
malehdessä kirjoittanut virolahtelainen
talonpoikaislaivuri Erik Klami (1820–
1868). Hän ymmärsi sivistyksen olevan
inhimillistä edistystä, jonka hän puoles-
taan samasti kristinuskon kanssa. Klamin
ajattelun mukaan ihminen oli kyllä tur-
meltunut syntiinlankeemuksessa, mutta
häneen oli kuitenkin jäänyt halu oppia ja
näin kohentaa omaa tilaansa. Sivistymi-
nen perustui tähän haluun ja siihen, että
ihminen oli luomakunnan olioista kaik-
kein jaloin.¹⁵

*Erik Klami (1820–1868).
Kuvan lähde: Eerikki Klami.
Wirolahden kihlakunnan
edusmies. Maiden ja merien
takaa no. 9, 2.5.1864.*

*Staffan Riikonen
(1824–1896). Kuvan
lähde: Kaukoranta
1935, 163.*

Vuonna 1858 Suometar -sanomalehdessä
ilmestyi sivistystä määrittelevä kirjoitus, jonka
tekijä oli Tohmajärvellä Värtsilän konttoristina
toiminut Staffan Riikonen (1824–1896). Riiko-
sen mukaan sivistynyt ihminen pystyi tietojensa
avulla hallitsemaan itseään ja näin irtautumaan
luonnosta ja luonnontilasta. Näin ihmisestä tuli
itsensä tunteva rationaalinen olento, joka osasi
arvioida omien tekojensa vaikutuksia ja hallita
häntä ympäröivää ulkoista luontoa.¹⁶

Lohtajalainen kelloseppä Anders Särkelä
(1804–1873) pohti sivistyksen merkitystä Suo-
metar -sanomalehdessä vuonna 1859. Sivistys

¹⁵ E.K. [Klami, Erik]: Järjellisen pimeyden vaarallisuudesta. Sanan-Lennätin no. 7, 14.2.1857; E. K-i. [Klami, Erik]: Mietteitä ihmis-elämän taistelus-kilvoituksesta. Sanan-Lennätin no. 17, 30.4.1858. Klami käytti varsinaisesti itse sivistys-käsitettä vasta tässä vuonna 1858 julkaisemassaan kirjoituksessa, mutta vuonna 1857 kirjoitettu teksti käsittelee eri käsittein samaa aihetta.

¹⁶ S. R-nen. [Riikonen, Staffan]: Talonpoikaisia mietteitä ”Sivistyksestä”. Suometar no. 17, 30.4.1858 & no. 18, 7.5.1858.

Anders Särkelä (1804–1873). Kuva: Uuriseppä. Maiden ja merien takaa no. 12, 15.6.1865.

tarkoitti Särkelälle ihmisen nousemista raakuiden tilasta luonnon herraksi, uuteen ihmisenä olemisen tilaan. Tämä tila yhdisti myös uudella tavalla ihmisiä toisiinsa tekemällä heidät riippuvaisiksi toisistaan, kun heidän elinkeinonsa eriytyivät ja erikoistuivat. Tämä uusi olemisen tila tarkoitti ihmisen Jumalalta luomisessa saamiensa, mutta syntiinlankeemuksessa kadotettujen kykyjen käyttöönottoa ja virvoittamista.¹⁷

Ihmisen sivistyminen kiinnosti 1860-luvun taitteessa myös saarijärveläistä talonpojan poikaa ja maanviljelyskoulun oppilasta Erik Taipaleta (1838–1902, myöhemmin Rutanen), joka kirjoitti tuolloin joukon aihetta käsitteleviä kirjoituksia. Sivistys merkitsi Erik Taipaleelle tiedonsaannin kautta saavutettua uutta sisäistä tilaa, jossa ihminen ei enää ollut paikallisen ja esivanhemmilta periytyneen opin varassa. Sivistys oli Taipaleelle ihmisen saavutettavissa oleva tila, jossa hän saattoi elää sekä itsensä että muiden hyödyksi. Sivistynyt ihminen ei hänen mukaansa tahtonut tallentaa Jumalan hänelle antamia varoja vain ja ainoastaan oman elämänsä ja vatsansa täytteeksi, vaan jakoi niitä myös kanssaihmisilleen. Tämä oli Taipaleen mukaan sivistystä ja sellaisenaan ”ihmisen oikean olon päämäärä ja perustus.”¹⁸

Erik Taipale (1838 – 1902), joka tunnettiin myöhemmin nimellä E.K. Rutanen. Kuva: N. R. 1903, 68.

¹⁷ Särkelä, Anders: Astioita ja tarviskaluja puujuurista eli Lohtajalaisia mietteitä rahanpuutteesta ja valtiaveloista. Suometar no. 15, 15.4.1859 & no. 16, 29.4.1859.

¹⁸ E.T–e. [Taipale, Erik]: Saarijärveltä. Suomen Julkisia Sanomia no. 32, 29.4.1858; E.T–e. [Taipale, Erik]: Saarijärveltä. Suomen Julkisia Sanomia no. 95, 16.12.1858; E.T–e. [Taipale, Erik]: Kuulumisia Leväsen maanviljelyskoulusta Kuopiosta. Suomen Julkisia Sanomia no.101, 27.12.1860; E. T–e.: [Taipale, Erik]: Mikä on se ”sivistys”, johon Suomen ”maanviljelijäin” on pyrittävä? Tapio no. 9, 28.2.1863.

Luterilaisella kristillisyydellä oli keskeinen osa ihmisten ajattelutavoissa 1800-luvun puolivälin Suomessa. Niinpä se näkyy myös teksteissä, joissa Manninen, Klami, Riikonen, Särkelä ja Taipale 1850-luvulla ja 1860-luvun taitteessa yrittivät sivistystä määrittellä. Kristillisyyden on heidän teksteissään kuitenkin sivuosassa. Vaikka kristillisyyden nähtiinkin sivistymisen ehtona, itse sivistymistä ja opiskeluun perustuvaa edistymistä maallisissa asioissa he pitivät ihmisen omana työnä. Näiden viiden kirjoittajan ajattelussa korostui valistuksen ajatus rationaalisesta, tietoja oppivasta ihmisestä, jonka tehtävä on luonnon ymmärtäminen ja hallinta.

Mannisen, Klamin, Riikosen, Särkelän ja Taipaleen sivistysmäärittelyiden keskiössä ilmenikin luterilaisten oppien ohella toinen vahva kulttuurinen syvärakenne, länsimainen tieteellinen ajattelutapa. Se oli peräisin tieteellisestä vallankumouksesta 1500-1600-luvuilta. 1700-luvun valistusaikana nämä ihmisen rationaalisuutta korostavat opit saivat yhä laajempaa jalansijaa länsimaisten ihmisten ajattelumaailmassa. (Taylor 1989, 143–194; 234–247, 321–367; Latour 2006, 31–75.) Tätä kautta ne levisivät myös suomenkieliseen kulttuuriin. (Kokko 2016, 123–126)

Kansalle suunnatussa 1800-luvun suomenkielisessä maallisessa kirjallisuudessa ja sanaomalehtikirjoittelussa oli 1700-luvun hyödyn aikakaudelta alkaen ollut vahva valistuksellinen leima, jossa voimistui 1800-luvun kuluessa vielä taloudellisen hyödyn korostamisen tendenssi. Tämän valistuskirjallisuuden kannattelevia teemoja oli se, että ihmisen erotti muista luoduista hänen järkensä, joka mahdollisti taloudellisen hyödyn tavoittelun. Hyviä esimerkkejä tästä kehityksestä olivat jo vuonna 1791 ilmestynyt Johan Frosteruksen *Hyödyllinen Huvitus Luomisen Töistä* ja vuonna 1834 suomennettu Heinrich Zschokken *Kultala*, jotka olivat painosmääriltään aikansa suomenkielisen kirjallisuuden terävintä kärkeä (Zschokke 1834; Frosterus 1791). Myös varhaista suomenkielistä lehdistöä leimasi oppineiden kansalle suuntaama järkeä ja hyötyä korostanut valistushenkisyys. (Tommila 1988, 156–160) Määrittelijöiden sivistysmetatiikka näyttää olevan tätä valistushenkistä perua, mitä todistaa sekin, että kristillisistä määrittelijöistä poiketen he eivät juuri olleet valtion koulujärjestelmän kasvat-

teja, vaan he todella olivat saaneet suuren osan tiedoistaan opiskelemalla itse. (Kokko 2016, 140–156, 189–233, 247–260)

Siinä missä vanhurskautta korostaneet sivistys-määrittelijät siis ammensivat ajatuksiaan luterilaisen uskonpuhdistuksen kulttuurisesta syvärakenteesta lähteenään kaikille yhteinen kirkollinen kansanopetus katekismus-kirjoineen, valistushenkisemmät sivistys-kirjoittajat saivat vaikutteensa länsimaisen tieteellisen ajattelun traditiosta, jota heille levittivät suomenkieliset maalliset kirjat ja sanomalehdet.

Tämän ajattelutavan perua on myös vielä nykyäänkin sivistys-käsitteen ihmiseen viittaavan merkityksen nykyihmiselle ehkä tutumpi toinen puoli. Kielitoimiston sanakirjan määritelmän mukaan sivistys-sanaa käytetään: ”koulussa tai muuten saadusta opista, tiedosta ja taidosta. Opillinen, muodollinen sivistys. Klassinen, luonnontieteellinen sivistys. Yleissivistys. Kansansivistys. Akateemisen sivistyksen saanut henkilö. Hankkia sivistystä.” Tänä päivänä tämänkaltainen ”järjen sivistyksen” muoto tuntuu itsestään selvältä ja loogisemmalta kuin ”sydämen sivistys”. Sivistyksen ensimmäisille määrittelijöille näin ei kuitenkaan ollut, ja siksi he näkivät vaivaa kirjoittaakseen oman näkemyksensä järkeen ja hyötyyn perustuvasta sivistyksestä. Heidän kokemuksensa ovat jääneet kieleen elämään ja näkyvät vielä 2010-luvun ihmisen kielen ja ajattelun kategorisoinneissa – selvemmin kuin niiden 1800-luvun puolivälin sivistys-määrittelijöiden, jotka korostivat luterilaista eetosta.

Kestävän käsitteen rakennusaineet

Sivistys-käsitteen ihmisen sisäiseen muotoutumiseen viittaavan nykymerkityksen juuret ulottuvat siis 1800-luvun puolivälissä eläneiden ihmisten moninaiisiin modernisaatiokokemuksiin sekä näiden kokemusten jäsentämiseen käytettyihin kulttuurisiin syvärakenteisiin, joista toinen oli luterilainen protestanttinen oppi ja toinen tieteelliseen vallankumoukseen ja valistukseen perustuva länsimainen tieteellinen ajattelu. Yhteiskunnallisena taustana tämän merkityksen syntyyn olivat modernisaation eri ilmiöt ja niistä etenkin se, että Suomeen syntyi 1800-luvun puolivälissä suomenkielisen julkisen keskustelun sfääri. Siinä moninai-

set modernisaatiokokemukset ja niitä jäsentävät kulttuuriset rakenteet pääsivät ääneen. (Tommila 1988, 200–207; Kokko 2016, 89–108.)

Huomattavaa on, että sivistyksen kristillistä ”sydämen sivistyksen” muotoa puolustivat määrittelijöistä kouluja käyneet ja ”järjen sivistystä” itseoppineet tai vain vähän koulutusta saaneet. Valistukseen perustunut järkeä korostava ajattelu oli vielä 1800-luvun puolivälissä marginaalisempaa kuin sen valtiovallan suojeluksessa ollut kristillinen vastine. Nykyisin niiden osat ovat vaihtuneet.

Sellaisenaan jako ”sydämen sivistykseen” ja ”valistuksen sivistykseen” ilmensi laajemmin koko suomenkielisen kulttuurin kategorisointia 1800-luvun puolivälissä, jota luonnehtii hengellisen ja maallisen dualismi. Sellaisissa 1850–1860-luvun lehdistöissä julkaistuissa kirjoituksissa, joissa sivistystä ei määritelty, mutta se mainittiin, vakiintui jako kristilliseen ja ”ihmiselliseen” tai maa(ilma)lliseen sivistykseen. (Kokko 2016, 119–126.) Tämä luterilaisesta syntiinlankeemusopista ja Jumalasta kaiken hyvän lähteenä kummunnut dikotomia määritti pitkään 1800-luvulla esimerkiksi kansakoulujen perustamista maalaispitäjiin. Hengelliseen eli luterilaiseen kulttuuriseen syvärakenteeseen itsensä identifioineet vastustivat usein kirkollisen kansanopetuksen rinnalle perustettua, mutta siitä irrallista kansakouluinstituutiota. Enemmän maalliseen kiinnittyneet henkilöt puolestaan tulkitsivat luterilaisuutta valistusoppien rationaliteetin kautta ja olivat usein kansakoulun kannattajia. (Ks. esim. Kokko 2016, 193–198, 267–269, 307–311)

Tässä artikkelissa selvitetty ihmisen sivistymisen nykymerkityksen kaksinaisuuden taustalla olevat tekijät voidaan liittää sivistys-käsitteen historiasta jo aikaisemmin tutkittuun, jolloin sivistys-käsitteen nykymerkityksen rakenne avautuu selvästi. Sivistys-käsite syntyi 1820–1840-luvuilla, kun suomen ohella muita kieliä käyttänyt oppineisto tarvitsi suomen kieleen kulttuurikehitystä kuvaavan käännöskäsitteen. Monikielisyytensä vuoksi sivistys-käsitettä aluksi käyttäneen oppineiston ei tarvinnut määritellä käsitettä suomeksi. Sivistys-käsitteen osittainen määrittelemättömyys antoi tulevalle sivistys-käsitteen muodostamiselle liikkumatilaa. Syntyhistoriansa ansiosta sivistyksellä saatettiin viitata niin kollektiiviseen kulttuu-

riin ja sen kehitykseen kuin ihmisen sisäiseen muotoutumiseen. Sivistys-käsitteen määrittämättömyys antoi myös tulevalle sivistys-käsitteen määrittämiselle liikkumatilaa. Estradi oli avoinna ja tyhjä tila täytettävänä 1800-luvun suomenkielisistä kansankodeista lähtöisin olleille ihmisille. Heidän ajattelussaan ja kirjoituksissaan sivistys-käsitteen ihmiseen viittaava puoli jakaantui kahtia - sydämen ja valistuksen sivistykseen. Näin 1800-luvun alkupuoliskon oppineiston toiminta ja ajattelu sekä 1800-luvun puolivälin suomenkielisten kotien sosiaalista nousua kokeneiden ihmisten koordinoimattomalla yhteisellä sivistys-käsitteellä sai muotonsa, jossa se on yhä nykyään: Sen perustava rakenne on toisaalta kulttuurisen alueen kattava, yksilöllisestä kollektiiviseen ulottuva moninaisuus ja toisaalta ihmisen sivistyksen kaksijakoisuus.

Sivistys-sanan historiallisen tarkastelun kautta voi hahmotella myös yleisemmällä tasolla yhteiskunnallisesti jaettujen ja vakiintuneiden käsitteiden rakentumista. Tämä onnistuu pohtimalla käsitteiden, kokemusten sekä yhteiskunnallisten ja kulttuuristen rakenteiden välisiä suhteita. Näyttää siltä, että aikaa kestävä käsitteen syntyminen taustalla ovat erilaiset samansuuntaiset kokemukset, joista voi kielen sekä julkisen sfäärin ansiosta muotoutua jaettu yhteiskunnallinen kokemus. Sivistyksen tapauksessa nämä yksittäiset kokemukset olivat kokemuksia muutoksesta, jota on myöhemmin alettu kutsua modernisaatioksi. Yksin kokemus yhteiskunnallisesta murroksesta ei kuitenkaan muotoile koko käsitteen sisältöä, vaan olennaisessa osassa ovat myös ne kulttuuriset rakenteet, joiden avulla tätä kokemusta jäsennetään. Sivistyksen tapauksessa näitä olivat luterilainen uskonoppi sekä länsimainen tieteellinen ajattelu.

Kokemuksen ja kulttuuristen rakenteiden lisäksi käsitteen läpilyönti tarvitsee myös tietynlaiset yhteiskunnalliset olosuhteet. 1800-luvun alkupuolen ja puolenvälin Suomessa näitä olivat kieliolosuhteet, joissa suomi oli kansan ja ruotsi pääosin eliitin kieli. Tämä taas vaikutti kielen kehitykseen myös siihen, että suomenkielinen julkisuus sai alkunsa sellaisen muodon, jossa yhteiskunnassa suhteellisen alhaalla olevien ihmisten yksittäisten kokemusten muuttuminen jaetuksi yhteiskunnalliseksi kokemukseksi mahdollistui.

Se, miksi 1800-luvun alkupuolen ja 1800-luvun puolivälin kontekstissa koetut kokemukset määrittävät edelleen käsitystämme sivistyksestä, johtuu siitä, että käsitteen taustalla olevat kulttuuriset syvärakenteet luterilainen oppi sekä länsimainen tieteellinen ajattelu elävät ja voivat hyvin edelleen. Nämä syvärakenteet määrittävät edelleen ihmisten ajattelua – tahdoimme sitä tai emme. Tästä johtuen sivistys-käsitteen sisällöstä ei ole tullut meille ongelmaa. Emme ole myöskään kohdanneet sellaista yhteiskunnallista murrosta, joka olisi vaatinut sivistyksen täydellistä uudelleen määrittämistä – tai jos olemmekin, tämän kokemuksen määrittämiseen on käytetty toisia käsitteitä. Sivistys on kelvannut ääriviivoiltaan sellaisena, miksi se 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä muotoutui.¹⁹

Sivistys-käsitteen historia opettaa, että käyttämiimme käsitteisiin piiloutuu kulttuurisia ja yhteiskunnallisia rakenteita, jotka määrittävät tietämättämme ajattelutapojamme. Ymmärrämme sivistyksen yhä kategorisointien kautta, jotka ovat peräisin 1800-luvun alkupuoliskolta ja puolivälisestä, silloin koetuista kokemuksista sekä näiden kokemusten jäsennyksistä. Tämä on merkityksellistä, koska ajattelumme kategorisoinnit vaikuttavat siihen, miten me nykyajassa toimimme.

Lähteet

- Kansalliskirjaston digitoidut aineistot [digi.kansalliskirjasto.fi] Sanomalehdet ja aikakauslehdet 1820–1863
 MOT Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja. ISSN: 1796-041X ; 37) URN:NBN:fi:kotus-201434 – ISSN 2323-3370. Julkaistu verkossa 11.11.2014.
 Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (SO), [https://svenska.se/].

Kirjallisuus

- Elias, Norbert 2000 [1939]. *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations.* (Orig. *Über den Prozeß der Zivilisation*). Malden: Blackwell Publishing.

¹⁹ Tietysti painotuksissa on tapahtunut muutoksia, esimerkiksi siinä kohtaa, kun puhe kulttuurista yleisty.

- Frosterus, Johannes 1791. Hyödyllinen huvitus luomisen töistä. Yxinkertaisille awuxi jumalan hyvyden tundoon ja palvelukseen. Turku: Omakustanne.
- Geuss, Raymond 1996. Kultur, Bildung, Geist. *History and Theory* 35 (2), 151–164.
- Gritsch, Eric W. 2002. *A history of Lutheranism*. Minneapolis, MN: Fortress Press, cop.
- Haapala, Pertti 1989. *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: SHS.
- Heinimäki, Jaakko & Jolkkonen, Jari 2008. *Luterilaisuuden ABC. Synkkä ja harmaa sanakirja*. Helsinki: Edita.
- Hyrkkänen, Markku 2002. *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Hyvärinen, Matti, Kurunmäki, Jussi, Palonen, Kari, Pulkkinen, Tuija & Steenius, Henrik 2003. Johdanto. Teoksessa Hyvärinen, Matti et al. (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino, 9–18.
- J. K. (E. A. T.) 1927. Bäckvall, Juhana. Teoksessa Kaarlo Blomstedt (toim.), *Kansallinen elämäkerrasto*. 1. osa. Helsinki: WSOY, 350.
- Kaukoranta, Toivo 1935. Piirteitä Värtsilän seudun asutuksesta ja teollisuudesta. *Aikaisempia vaiheita*. Helsinki: Otava.
- Kokko, Heikki 2010. Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 4 (4), 7–23.
- Kokko, Heikki 2016. *Kuviteltu minuuus. Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Tampere: Tampere University Press. [<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0282-5>]
- Koselleck, Reinhart 1985. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Koselleck, Reinhart 1996. A Response to Comments on the *Geschichtliche Grundbegriffe*. Teoksessa Hartmut Lehmann & Melvin Richter (toim.), *The Meaning of Historical Terms and Concepts*. Washington D.C.: German Historical Institute, 59–70.
- Koselleck, Reinhart 2002a. Social history and conceptual history. Teoksessa *Timing history, spacing concepts*. Stanford: Stanford University Press, 20–37.
- Koselleck, Reinhart 2002b. The practice of conceptual history. Teoksessa *Timing history, spacing concepts*. Stanford: Stanford University Press, 173–174.
- Laine, Esko M. & Laine, Tuija 2010. *Kirkollinen kansanopetus*. Teoksessa Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.), *Huoneentaulun maailma: Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Helsinki: SKS.

-
- Latour, Bruno 2006. Emme ole koskaan olleet moderneja. Suom. Risto Suikkanen. Tampere: Vastapaino.
- Murtorinne, Eino 1992. Suomen kirkon historia. 3, Autonomian kausi 1809–1899. Porvoo: WSOY.
- N. R. 1903. Eerik Kustaa Rutanen †. Teoksessa Kankaanpään nuorisoseuran julkaisu 1. Kymmenvuotisjuhlassa 19 12/VII 03. Pori, 68–73.
- Rapola, Martti 1946. Vanhaa ja uutta sivistys ja valistus sanoista. (Lisiä kirjasuomen sanaston historiaan 11.) Virittäjä 1946, 370–381.
- Rapola, Martti 1953. Sivistyksen suomenkielinen nimitys. Teoksessa Risukoista riipomia. Uusi sarja pakinoivia tutkielmia. Helsinki: WSOY.
- Saarimaa, E. A. 1932. Murman Juhana Wilhelm. Teoksessa Blomstedt ym.: Kansallinen elämäkerrasto. IV osa. Porvoo: WSOY, 133–134.
- Taylor, Charles 1975. Hegel. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles 1989. Sources of the self. The making of the modern identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tommila, Päiviö 1988. Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809 – 1859. Teoksessa Tommila, Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kuopio: Kustannuskiila, 77–266.
- Zschokke, Heinrich 1834. Kultala. Hyödyllinen ja huvittava historia yhteiselle kansalle luettavaksi annettu. Suom. Keckman, Carl Niklas). Helsinki: SKS.